

Цукур Ольга Григорівна

м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0886-0091>

КОМУНІКАЦІЯ В СЕКУЛЯРИЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПОДВІЙНІ ЕФЕКТИ

Анотація. Представлено підходи до розуміння поняття «секулярного суспільства». Визначено ефекти, які виникають на різних рівнях розгортання секуляризаційних процесів в умовах трансформації суспільства. Розкрито особливості вибудовування комунікації в просторі «світське» – «релігійне».

Ключові слова: секуляризація, постсекулярність, десекуляризація, поліконфесійність.

Abstract. The article presents approaches to understanding the concept of «secular society». The effects that occur at different levels of deployment of secularization processes in the conditions of society transformation are determined. The peculiarities of building communication in the space of «secular» – «religious» are revealed.

Keywords: secularization, postsecularity, desecularization, polyconfessionalism.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми визначається необхідністю соціально-психологічного вивчення феномену секуляризації в умовах глобалізації світу та зміни уявлень про роль релігії у ньому та у житті окремої особистості. Науково-теоретичне значення дослідження пов'язане з переосмисленням уже існуючих підходів до розуміння «секулярного» та процесів (десекуляризації, постсекуляризації, ресакралізації), які розгортаються паралельно чи послідовно і зачіпають різні рівні комунікації «релігійного» та «світського» як в Україні, так і у світі в цілому. Насамперед це стосується визначення різного роду соціально-психологічних ефектів, що виникають та увиразнюються в конституційно секулярному просторі, яким і є українське суспільство. Вирішення означеного завдання обумовлює соціальну значущість дослідження обраної проблематики.

Основною тенденцією розвитку соціальних процесів в умовах секуляризації суспільства є трансформація традиційних форм та зв'язків і послідовне формування якісно нового типу організації й функціонування релігійності в ньому. З огляду на це, важливими для наукового розв'язку постають такі питання:

1. На скільки обґрунтованим є визначення секуляризації як універсальної норми, що окреслює стан релігійності суспільства і окремої особистості в сучасному світі?

2. Чи дійсно нові соціальні виклики (глобалізаційні процеси, надзвичайні ситуації, зміни, що відбуваються у соціальних системах) відкривають нові можливості для посилення присутності «релігійного» у публічній сфері секулярного суспільства?

3. Як саме актуалізується конфесійна належність при зустрічі з «Іншим» у поліконфесійному суспільстві? (Коли секуляризація виступає рамкою для самостійного вибору належності до релігійної спільноти чи вибудовування повсякдення, вільного від «релігійного»).

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виокремлення невирішених частин загальної проблеми. На сьогодні більшість досліджень, що так чи інакше є дотичними до вивчення багатоаспектності процесу секуляризації та особливостей комунікації у площині «світське» – «релігійне», зосереджені переважно на вивченні окремих аспектів окресленої проблематики. Спроби концептуального осмислення бачимо в науковому доробку науковців із різних галузей знань, що вказує на її міждисциплінарний характер.

Історія дослідження феномена секуляризації є тривалою й продуктивною. Його вивченню присвячено роботи численних зарубіжних мислителів у галузях філософії (Х. Блюменберг, М. Еліаде, М. Малерб, Ч. Тейлор, М. Хайдеггер, Л. Феєрбах) та соціології (Р. Белла, П. Бергер, М. Вебер, К. Доббеларе, Т. Парсонс, Б. Уїлсон), що містять дискусії щодо концепцій секуляризації та їх змістового наповнення.

Теоретичне осмислення процесів секуляризації представлено у працях радянських і російських вчених: О. Богданової, І. Каргіної, С. Корольова, М. Мchedлова, А. Токарева, Д. Узланера, М. Черенкова. Соціально-психологічні аспекти феномену секуляризації розкрито у роботах Д. Овчарова.

Здобутки вітчизняних вчених, здебільшого, стосуються переосмислення секулярності в умовах стрімких глобалізаційних змін. На особливу увагу заслуговують наукові доробки І. Петрової, Т. Серги, М. Туленкова, Р. Халікова, Ф. Шандора, С. Яремчука. Вивчення релігії та її трансформації під впливом постмодерних тенденцій подано в роботах А. Колодного.

Окремі аспекти, релевантні проблематиці секуляризації суспільства, досліджувалися Ж.-П. Віллемом (зміна структури суспільства й динаміки його релігійного життя), Х. Козановою (концепція публічної релігії і теорія «деприватизації релігії»), Ю. Габермасом (теорія постсекулярного).

Водночас системних та цілісних підходів до вивчення обраної нами проблематики у галузі соціальної психології не напрацьовано. Отже, пропонуване дослідження особливостей розгортання комунікації у площині «світське» – «релігійне» у секуляризованому суспільстві є актуальною науковою проблемою у світлі її теоретичного й практичного значення.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу особливостей вибудовування комунікації у площині «світське» – «релігійне» в секуляризованому суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу особливостей вибудовування комунікації у площині «світське» – «релігійне» в

секуляризованому суспільстві, необхідно пояснити логіку виокремлення цієї проблематики в межах актуального наукового дискурсу. А для цього слід уточнити зміст поняття «секулярний».

З-поміж численних підходів до визначення секулярного привертає увагу розворот, який запропонував релігієзнавець Х. Казанова. У своїй праці «Розмірковуючи про постсекулярне: три значення «секулярного» та три можливості виходу за його межі» науковець розглядає декілька значень «секулярного», які, на його думку, яскраво ілюструють різні підходи до розуміння процесу секуляризації суспільства [1]. По-перше, секуляризація розуміється як диференціація секулярних сфер. Йдеться про відокремлення релігійних інститутів від світських, але із супутньою диференціацією й спеціалізацією релігії в межах виокремленої релігійної сфери як самостійного осередка збереження та трансляції релігійних норм. За таким визначенням «релігійне» та «світське» виступають структурами, які конституюють одна одну. По-друге, аналізоване поняття тлумачиться як послаблення (а окремими науковцями і як занепад) ролі релігійних вірувань та практик у повсякденному житті суспільства (релігія не зникає, а лише інститується в секулярному суспільстві, адаптуючись до його умов та вимог зі збереженням власних доктринальних основ). Для повноти розуміння самого процесу секуляризації доцільно зупинитися ще на одному підході до визначення поняття «секулярне» – на так званій простій секулярності, яка вказує на структурування просторово-часової реальності світу.

Аналізуючи дослідження, присвячені вивченню змін (Ж.-П. Віллем, Х. Казанова), що відбулися в релігійному житті українців останніми роками, нами було виокремлено ряд ефектів, які ми пов'язуємо безпосередньо з секуляризацією суспільства. Деякі з них проявляються локально (в окремих країнах), інші стосуються проявів секулярності у світі в цілому.

Зокрема конституційне закріплення секулярності в Україні (стаття 35 Конституції, де зазначено, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання, а також свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність [2]) не викоринило релігію, а, навпаки, сприяло становленню та зміцненню поліконфесійності (де жодна конфесія не має виключного статусу, а усім надано рівні можливості для поширення віровчення). Отже, формується нейтральний по відношенню до релігійних та нерелігійних світоглядів публічний простір, який може бути свій для всіх («секулярне» тут не виступає як геть інше по відношенню до «релігійного»). Такий підхід збігається з визначенням простої секулярності, де бути релігійним є так само допустимим, як і бути нерелігійним.

Хоча усе ж частіше ми зустрічаємо інше тлумачення секулярності в суспільстві, що виражається у відокремленні релігійних інститутів від світських. Тут ми можемо говорити про два різні виміри процесу секуляризації. Перший ґрунтується на прагненні привнести сакральний зміст у

повсякденність, через стирання меж між «секулярним» та «релігійним», а другий вимір стосується посилення антогонізму між «священним» і «профаним». Саме тут більш чітко простежується розділення на два світи: релігійний (духовний/священний) і секулярний (світський/профаний). Але такий поділ на діади й стає тим критерієм, який увиразнює та частково пояснює значну цікавість до релігії, у тому числі і з боку науковців.

Крім того, саме в умовах секуляризації (зокрема на думку Л. Філіпович) актуалізується потреба у міжрелігійній та міжконфесійній комунікації (через діалог), а поліконфесійність сприяє рівності представлення інтересів усіх релігій. Окремо доцільно наголосити на активній спільній участі релігійних організацій у соціальному житті суспільства в надзвичайних умовах (Революція Гідності, релігійне самовизначення українців, подолання наслідків збройної агресії, підтримка в умовах пандемії тощо), коли у фокусі їхньої уваги була не лише підтримка окремих категорій громадян, а й питання розбудови громадянського суспільства, відстоювання принципів свободи та демократії (є прерогативою світських організацій), що підкреслює важливість співпраці державних та релігійних організацій.

Водночас потрібно бути обережними при використанні категорій, що характеризують «секулярне» та «релігійне». Ми раніше вже наголошували на відсутності єдиного правила для пояснення секуляризаційних процесів у різних культурах, країнах тощо. Світ у цілому стає одночасно і більш «релігійним» і більш «секулярним» з огляду на процес глобалізації. Це може перешкоджати взаєморозумінню та провокувати виникнення соціальної напруженості. Тому, ми погоджуємося з тезою, що релігія у секуляризованому суспільстві може бути як предметом конфлікту, так і «інструментом» його розв'язання.

Тож можна зробити висновок, що і в умовах секуляризації (як було проілюстровано вище) можна допускати можливість існування трансцендентного, що виражається у відкритості, сприйнятливості по відношенню до багатоманітності форм релігійних проявів. Це дозволяє відмовитися від погляду на релігію як рудименту чогось традиційного і замислитися, які саме процеси, що відбуваються в швидко змінюваному світі, потребують «релігійних» відповідей.

Тому чимало науковців, переосмислюючи секулярну сучасність, більше схиляються до означення її як постсекулярної, а не десекуляризованої (П. Бергер). Адже навряд чи можна говорити про зворотній до секуляризації процес, радше – це паралельні процеси вироблення нових категорій та більш адекватних концептів, за допомогою яких можна було би зрозуміти новизну тих зрушень, які відбуваються у суспільстві. На думку Х. Казанови, спостерігаємо системну секуляризацію, «викликану функціональною диференціацією, що веде до автономії різних областей соціального життя і до зниження їх залежності від релігії». Однак він рішуче заперечив тезу про секуляризацію людської свідомості і приватизацію релігії [1]. Саме цей загальний феноменологічний досвід проходження через стадії деконфесіоналізації визначає процес секуляризації як послідовний відхід від релігії (зокрема коли

йдеться про прийняття релігійного різноманіття і особливо – іммігрантських релігій).

Для наукового психологічного знання наведені підходи є актуальними з тих міркувань, що дозволяють вивчати соціально-психологічні особливості різних релігійних явищ і феноменів, які обумовлюються процесами секуляризації суспільства (міжконфесійна та міжрелігійна комунікація, конструювання релігійної ідентичності, дослідження різних вимірів релігійності тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тож світ не став знову «релігійними». Але, поза сумнівом, питанням релігії у сучасному суспільстві почали приділяти значно більше уваги, її розглядають не лише як прерогативу приватної сфери, а й вивели ряд питань у публічний простір. Крім того, навряд чи можливе подальше віднесення суспільства до суто секулярного без рефлексії тих змін, які відбуваються у релігійній сфері (зміна каналів комунікації, відкритість традиційних релігій до спільної взаємодії та діалогу, активна участь у наданні підтримки тим, хто її потребує, тощо).

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо у комплексному вивченні механізмів підтримки та функціонування поліконфесійності у соціокультурному просторі, що сприятиме гармонізації релігійної взаємодії та формуванню основ для конструктивних міжконфесійних та міжрелігійних діалогів у сфері соціального служіння та підтримки.

Список літератури

1. Казанова Х. Размышляя о постсекулярном: три значения «секулярного» и три возможности выхода за его пределы. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*. 2018. № 4 (36). С. 143–174. DOI: <https://doi.org/10.22394/2073-7203-2018-36-4-143-174>.

2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. ст. 35. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.